

SÜLEYMAN ÇELEBİ MEVLİDİ'NDE NÛR-I MUHAMMEDÎ GÖRÜŞÜ

Mehmet DEMİRCİ*

Tarihî karînelere bakılırsa, Süleyman Çelebi 1351 yılında Bursa'da doğmuş ve 1422 yılında yine burada vefat etmiştir. Buna göre o, Orhan (1281-1362), Murâd-ı Hüdâvendigâr (1326-1389), Yıldırım Bayezid (1360-1403), Emir Süleymân (1375- 1420), Musa Çelebi (1388-1413) ve Çelebi Mehmet (1382-1421) dönemlerini idrak etmiş ve Sultan Murad'ın (1404-1451) saltanatının ilk yılına erişmiştir.

Süleymân Çelebi, Bursa'da devrin ileri gelen âlimlerinin talebesi oldu. İyi bir din bilgini olarak yetişti. Yıldırım Bâyezîd zamânında Dîvân-ı hümayûn imâmlığı yaptı, sonra da Bursa'da onun inşa ettirdiği Ulu Cami'nin imâmı oldu.

Süleyman Çelebi'nin eseri olan *Mevlid* çok meşhur olmasına rağmen, müellifi, tarihî bakımdan yeterince bilinmiyor. Mahviyetkâr ve mütevazı bir yapıya sahip olmalı ki, o kendini gizlemesini bilmiştir. *Mevlid* metninde hâkim olan tasavvufî görüşten hareketle onun içinde bulunduğu tasavvuf çevresi bu mahviyetkârlığı daha iyi açıklar. Tasavvuf inancında insan bir vasıttan ibarettir; yapan yaptıran, ilham veren Hak Teâlâ'dır.

MEVLİD METNİNDE NÛR-I MUHAMMEDÎ

Nûr-ı Muhammedi hakkında

Peygamberimiz Hazret-i Muhammed aleyhis-selâm, insanlık tarihinin en mümtaz şahsiyetlerinin başında gelir. Onun çok yönlü bir hüviyeti vardır. Bu yönlerini inceleyen çeşitli ilim dalları oluşmuştur. O beşeri ve beşerüstü özelliklere sahiptir. Evet, “Muhammed bir beşerdir, ama her insan gibi bir beşer değildir. O, taşların arasında bir yakut gibidir.”

Risâletpenâh Efendimizin öteki peygamberler arasında farklı bir takım meziyetleri vardır. *Kur'ân-ı Kerim* ve hadislerde bunların bir kısmına yer verilir. Bu özel durum Resûlullah Efendimizin diğer peygamberlerden, insanlardan ve meleklerden üstün olduğunu gösterir.

Tasavvuf inancına göre gizli bir hazine olan Cenâb-ı Hak, bilinmeyi murad etti ve ilk defa bir muhabbet cevheri şeklinde Hazreti Muhammed'in nuru olarak tecelli etti. Ardından diğer varlıkların hepsini bu nurdan yarattı. Onun “âlemlere rahmet” oluşunun anlamı budur. Buna göre evrenin

* Prof. Dr. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, e-posta: mehdemirci@hotmail.com

var oluş sebebi, Allah'ın Hazreti Muhammed'e duyduğu sevgidir.

“Nûr-ı Muhammedî” veya “Hakikat-i Muhammediye” denen kavramın kültürümüzde ciddi bir yeri vardır. Edebiyatımızın; divan, tekke ve halk şiirimizin vazgeçilmez temalarından biri bu motiftir. Naatlerimizde, ilahi ve nefeslerimizde sıkça karşımıza çıktığı görülür.

Son zamanlarda Hazreti Peygamber'in “beşer” oluşuna vurgu yaparak, onun manevi yönünü görmezden gelmek gibi bir düşüncenin öne çıkarıldığı görülüyor. Bu bir tür pozitivist din algılamasıdır. “Vahiy esastır, gerisi çelik çomaktır” gibi ifadelerle Hazreti Peygamber'i devreden çıkarmaya yönelik düşünceler tek kelimeyle hazindir.

İnsan varlığında akıl, muhakeme, düşünce kadar “duygu”nun da mühim yeri vardır. Din ve inanç alanında duygu daha bir önem taşır. Evet, inancın temeli akıl olmalıdır; aklederek, düşünüp anlayarak dini benimsemek gerekir. Ama imanı besleyip geliştirecek olan duygudur. Geniş kitlelerin dinî-manevi hayatını yönlendiren motor gücü daha çok duygudur.

İdeal olanı, akılla duygu arasında iyi bir denge kurmak olmalıdır. Ne uçan kaçan bir duygu savrukluğu, ne de kaskatı bir akıl ve mantık cenderesi. Akılla bir ayağımız yere sağlam basarken, duyguyla sonsuza kanatlanmanın yolunu bulabilmeliyiz.

Sevgi, duyguların en güçlüsüdür. Allah aşkı, Resûlullah sevgisi, insanımızın dinî hayatını zenginleştiren ve ayakta tutan başlıca unsurdur. Mevlid merasimleri bu yüce duygunun yaşandığı müstesna anlardır. *Mevlid* metni içinde “Nûr-ı Muhammedî” kavramının önemli bir yeri vardır.

“Nur”, sözlükte ışık manasına gelir, karanlığın zıddıdır. Nur dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki kısımdır. Dünyevi olan da ikiye ayrılır. Biri basiret gözüyle anlaşılır ki, ilâhî nurlardan yayılan nurdur; akıl ve Kur'an nuru gibi. Biri de baş gözü ile

hissedilir ki, ışıklı cisimlerden yayılır; güneş, ay ve yıldızların nuru gibi.¹

Nur, eşyayı açıklayan ve gözlere hakikati gösteren şey² olarak tarif edildiği gibi, hakaik-ı eşyayı olduğu gibi keşf ve beyan eden nesne diye de açıklanır. Ayrıca nur “zuhur”a işarettir³ ve âlemi aydınlatması hasebiyle Hz. Muhammed için de kullanılır.⁴ Mutasavvıflara göre nur, “Zahir” ismi ile tecelliye denir ve dünya suretlerinde görülen vücuttur.⁵

Nûr-ı Muhammedî ise Hz. Muhammed'e mahsus nur veya nübüvvet nuru demek olup, “Tahkik ehline göre Hz. Muhammed her kemâlin başlangıcı, her güzel hasletin menşeidir. Zahiren ve bâtınen bütün faziletlerde ve kemalâtta onun önceliği vardır.”⁶

İslâm tasavvuf düşüncesi içerisinde Nûr-ı Muhammedî veya Hakikat-i Muhammediye görüşü yer alır. Buna göre Nûr-ı Muhammedî, ilk yaratılan şeydir, öteki bütün varlıklar ondan feyz almışlardır. Hz. Muhammed, her türlü fazilet ve olgunluğun kendisinde kemal bulduğu kimsedir. Bu görüşte, Hz. Muhammed'in şahsında insanın, yüceltilişi söz konusudur. Bunun dayanağını geniş şekilde hadislerde ve bazı Kur'an ayetlerinin yorumunda bulabiliyoruz. Bilhassa dinî-tasavvufi edebiyatımızda ve sanatımızda bu inanış canlı olarak yer almakta ve yaşamaktadır.

*

Nûr-ı Muhammedî görüşü hicri üçüncü asırdan sonra açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Hz. Muhammed (as) hakkında coşkun bir ifade ile Hüseyin b. Mansur el-Hallac (v. 309/922) şöyle der: “Nübüvvet nuru yalnız onun nurundan çıkmıştır. Nurların aydınlığı bile onun nurundandır. Nurlar içinde kıldemden daha parlağı, daha eskisi, daha belirlisi olamaz, Fakat o kerem sâhibinin nuru müstesna.”

“Onun himmeti bütün himmetlerin önünde. Vücudu yokluktan, adı kalemde önce. Zira bütün ümmetlerden evvel o idi.”

“O hep var olacaktır. Renklerden önce anılıyordu, cevherlerden önce dillerde idi. “Önce”den önceydi o; “sonra”dan da sonra kalacaktır.”

“Bütün ilimler onun nezdinden bir damla, bütün himmetler onun nehrinden bir avuç. Ve zaman, onun zamanından bir saat.”

“Hak ancak onunla mütecelli, hakikat ancak onunla ayakta. O vuslatta evvel, nübüvvette ahir. O, hakikatte bâtin, marifette zahir.

“Ne bir âlim ilmine ulaşabildi, ne bir hakîm kavrayışına.”⁷

Nûr-ı Muhammedî kavramına kendi varlık görüşü içinde önemli bir yer veren İbnü'l - Arabî'nin (v. 638/1240) düşüncelerini şöyle toplamak mümkündür: Allah'ın ilk yarattığı, rûh-ı müdebbirdir, bu da Hz. Muhammed'in rûhudur, sonra öteki ruhlar sâdır olmuştur, Onun, âlem-i şehâdetde değil de âlem-i gaybda varlığı söz konusudur. Allah ona peygamberliğini müjdelediği vakit, Âdem henüz yoktu, sadece su ile çamur arasında idi (Beyne'l-mâi ve't-tyn). Zamânın akışıyla “Zâhir” ismine ulaştı ve Hz. Muhammed bütünüyle rûhen ve cismen zuhûra geldi. Böylece nebî ve resuller vâsıtasıyla ortaya çıkan bütün şeriatlerin evveli ve bâtını olmak hükmü kendisi için gerçekleşmiş oldu. Daha o zaman şeriat sâhibi idi, çünkü hadîste “...ben nebî idim” diyor. Ben insandım veya ben mevcut idim, demiyor. Nübüvvet, ancak Allah tarafından kendisine verilmiş bir şeriatle söz konusu olur. Allah ona, kendisine nâib olacak nebîlerin varlığından önce peygamber olacağını haber verdi⁸

“Hz. Muhammed en mükemmel ve muntazam biçimde doğdu. O, insanlık âlemine tevdi edilmiş inci mercan denizidir. İlâhî irâde onu yaratmak ve rızkını takdir etmek istediği vakit, Ahadiyyet mertebesinde samediyet nurlarından Hakikat-i Muhammediyye ortaya çıktı; nefsi için nefsi ile sıfatlar semâsına tecellî ettiği, zâtıyla zâtına bölge ve cihetlerin icâdındaki lütuf menbâlarını sordugu vakit, kendinden kendine bu suâli kabul ve ifâ

ile aldı. Böylece sorulan ve soran, isteyen ve cevap veren, nâil eden ve nâil olan onda tenzih sırrıyla gizlenmiş oldu. Cömertliği ilim mertebesine girdi de Hakikat-i Muhammediyye'yi kendi hükümü şeklinde buldu, onu gayb gecesinden çıkardı gündüz oldu, gözlere ve gündüzlere onu aydınlık kıldı. Sonra âlem ondan çıktı ve o âleme rahmet semâsı oldu.”⁹

İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hukem*'in Fass-ı Muhammed kısmının ilk satırlarında şu cümlelere yer verir: “O, bu insan nev'i içinde varlığın en mükemmel örneğidir. Bunun içindir ki iş onunla başladı ve onunla sona erdi. Âdem henüz su ile toprak arasında iken o nebî idi. Sonra unsur hâline çıkması ile nebîlerin sonuncusu oldu.” (İbnü'l-Arabî, 1389: 399; Konuk, 1992: 319)¹⁰

Fusûs şârihi Bosnevî (1054/1644) bu satırları açıklarken özetle şöyle der: Hakikat-i Muhammediyye-i ilâhiyye -ki Âdem onun üzre yaratılmıştır- ilâhî mertebelerin hepsinde Allah'ın mazhariyetine sâhiptir. “Müdebbir” isminin mazharında akl-ı evvel mertebesinde onun ruhu, âlem-i emr özelliklerini kendinde bulunduran küllî ruh oldu; beşer ve meleklerin ruhlarına gönderilip nebi oldu. Nitekim “Allah'ın ilk yarattığı şey benim ruhumdur” sözüyle bunu belirtir. Yüce Allah bu Nûr-ı Muhammedî'de bütün peygamberlerin nurlarını ve velîlerin ruhlarını topladı, vücûd-ı aynîde tafsil-den önce tek olarak toplayıp, sonra ruhlar Levh-i Mahfuz seviyesinde belirli hâle gelince, bazısı bazısından nurani hakikatlerin mazharı olmak itibarıyla farklı oldu. Allah ruhî hakikat-i Muhammediyye'yi onlara nebi yaptı ki, kendilerine hakikat-i Ahadiyyenin kemâlinden haber versin.¹¹

Lübnan Üniversitesi Tasavvuf bölümü öğretim üyesi Suad Hakîm'in İbnü'l- Arabî'deki tasavvuf kavramlarını inceleyen *el-Mu'cemüs'-Sufi* değerli bir çalışması vardır ¹² Bu eserdeki “Hakikat-i Muhammediyye” maddesinden özetle nakiller yapacağım:

Hakikat-i Muhammediyye, Hakk'ın zuhur ettiği en mükemmel tecelligâh, en özel anlamıyla insan-ı kâmilidir. Bütün varlıklar ilahi bir ismin tecelli yeridir. Muhammed (as) ise ism-i a'zam durumunda ve toplayıcı bir ismin mazharı olan yegâne isimdir. (O câmi yani toplayıcı isim, bütün isimlerin manalarını kendinde toplayan Allah ismidir.) Bu sebeple Hz. Muhammed mutlak toplayıcılık/kuşatıcılık mertebesinin sâhibidir. İbnü'l-Arabî ilk taayyün olan Hakikat-i Muhammediyye'ye bir takım fonksiyonlar yükler:

1. Âlemle ilişkisi bakımından Hakikat-i Muhammediyye: O, Allah'ın her şeyden önce yarattığı bir nurdur, yaratılışın kaynağı ve aşığıdır. Allah her şeyi ondan yaratmıştır. O varlık formlarında Hakk'ın tenezzülünün/tecellisinin ilk merhalesidir. Bu bakımdan Hakikat-i Muhammediyye, hakikatler hakikatinin suretidir.
2. İnsanla ilişkisi bakımından Hakikat-i Muhammediyye: İbnü'l-Arabî Hakikat-i Muhammediyye'yi, insani kemâlin / olgunlaşmanın ulaşabileceği son nokta sayar. Dolayısıyla o, varlığın hakikatlerini kendisinde toplayan insan-ı kâmilin en yetkin şeklidir.
3. Tasavvufî yönden Hakikat-i Muhammediyye: Hakikat-i Muhammediyye bütün peygamber ve velilerin, ilimlerini kendinden aldıkları bir kandildir. Peygamberlik mührünün hakikati, Muhammed (as)'a ait olduğu için, o Hak ve halk arasında durur; bilgi almak için Hakk'a yönelir, ardından bilgi vermek için halka döner.

Suad Hakîm İbnü'l-Arabî'den şu alıntıyı yapar:

“Yaratmanın başlangıcı Heba'dır. Onda ilk var olan şey Hakikat-i Muhammediyye'dir. Mekân söz konusu olmadığı için, onu sınırlayacak bir “nerede?” sorusu yoktur. Nereden var oldu sorusunun cevabı: Varlık ve yoklukla nitelenemeyecek olan

ve bilinen Hakikat'ten/Hakikatü'l-Hakâik'tan. Nerede var oldu dersek, cevabı: Hebâ'da. Niçin var oldu? Cevap: İlâhî hakikatleri izhar için.”(*Fütûhat, I*)

Hakikat-i Muhammediyye konusunda Abdü'l-Kerîm el-Cîlî'de (1365-1428) ise şu ifadelere rastlıyoruz: Yüce Allah Muhammedî suretleri Bedî', Kadir isimlerinin nurundan yarattı. Menân ve Kahir ismi ile de ona baktı. Sonra Lâtîf, Gafîr ismi ile ona tecelli etti, Allah peygamberimizi kemâlinden yaratınca, cemâline ve celâline mazhar kılınca, isim ve sıfat hakikatlerinin hepsini ondan yarattı. Sonra Allah, Resûlunun nefsinin kendi nefsinde yarattı. Bazı Muhammedî hakikatleri de yine kendi hakikatinden yarattı. Hz. Muhammed'in nefsinin anlattığımız gibi yarattıktan sonra, Âdem (as)'ın nefsinin Hz. Muhammed'in suretinden bir nüsha olarak yarattı.¹³

Cîlî “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim” hadisini şöyle yorumlar: Hz. Peygamber çeşitli yetkinlikleri kuşatan ve kendi dışındakileri cem'eden bir hüviyete sahiptir. “Bana cevâmiu'l-kelim verildi”¹⁴ hadisini de Hz. Muhammed (as)'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini öğrendiği, şeklinde yorumlamak gerektiğini belirtir.

“Cevâmiu'l-kelim” (bütün hakikatleri kendinde toplayan) ifadesi Hakikat-i Muhammediyye'nin toplayıcılığına işaret eden bir terimdir. Bu ifadenin yer aldığı hadis tasavvufî anlamda ilk olarak İbnü'l-Arabî tarafından yorumlanmıştır. Buna göre her peygamber bir kelime ve ayrı bir hakikattir. Hz. Muhammed (as)'ın hakikati veya Kelime-i Muhammediye ise bütün peygamber ve resullerde mevcut hakikatleri kendinde toplayan hakikattir. Hakikat-i Muhammediyye makamına ulaşan her arif bu özelliği tevarüs eder. Bundan dolayı da o arif “Muhammedî” diye isimlendirilir. Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiş, başka bir ifadeyle onu bütün isimlerin mazharı kılmıştır. Muhammed'e ise Âdem'de zuhur etmiş bu isimlerin hakikatlerini vermiştir. Bundan dolayı Âdem

görünür ve dış varlık ile ortaya çıkmış insandır. Muhammed ise akledilir âlemde ortaya çıkmış insandır.¹⁵

El-Mevâhibü'l-Ledünniyye müellifi Kastallanî (v. 923/1517) şunları söylüyor: Allah mümkünatı vücuda getirip rızıklarını takdir etmeyi dilediği vakit, Hakikat-i Muhammediyye'yi esrar-ı same-diyyetinden ibraz edip ulvî ve süffî ne kadar âlem var ise, geçmiş ilim ve iradesi gereğince o hakikatten çıkardı. Ona nübüvvetini bildirip risâletini müjdeledi. Bu sırada henüz Âdem'in ruhu cesedi-ne taallûk etmemiş idi.¹⁶

*

Yukarıdaki ifadelerden ve ilâve edilebilecek benzerlerinden anlaşıldığına göre Hakikat-i Muhammediyye veya Nûr-ı Muhammedî denen manevî varlık bir nur, bir hakikat veya bir öz (cevher) olup, Hz. Muhammed'in manevî şahsiyetinde sembolleşmektedir. O, Hz. Âdem'den önce yaratılmıştır. Allah katında en sevgili ve en değerlidir. Başka varlıklar, nurlar, nebiler hep onun gerçeğini tafsîl ve beyan için yaratılmışlardır. "Geçmiş bir nebi veya veli yoktur ki Hz. Muhammed'in suretlerinden bir suret olmasın."¹⁷

Bu son inancı Süleyman Çelebi şöyle ifade eder:

Hem vesile olduğuy'çün ol Resûl
Adem'in Hak tevbesin *kıldı* kabûl

Nûh anun'çün garkdan buldı necât
Dahi doğmadan göründi mu'cizât

Ölmeyüp İsa göğe bulduğı yol
Ümmetinden olmağ *içtin idi ol*

Dahi hem Mûsâ elindeki asâ
Oldı anun izzetine ejdehâ

Ceddi olduğuy'çün anun ol Halil
Nârı cennet kıldı ana ol Celil

Cümle anun dostluğına adına
Bunca izzet oldı ol ecdadına

Çok temenni kı'dılar Hak'dan bular
Kim Muhammed ümmetinden olalar

Ta bularun arta izz ü hürmeti
Dahi yiğrek ola Hakk'a kurbeti

Konuyu biraz daha açmaya çalışalım: "İbnü'l-Arabî'ye göre 'Allah ezelde vardı ve kendisi ile beraber hiçbir şey yoktu.'¹⁸ Âlemi yaratmak isteyince kendinde mevcut ve her şeyin aslı olan; kadimle kadim, muhdesle muhdes sıfatını kazanan küllî hakikate Allah'dan "heba" denen bir hakikat tecelli etti. Bu yapılacak bir binanın kâğıt üzerine plânını çizmeğe benzer. Sonra yüce Allah kendi nuruyla "heba"ya tecelli etti (Filozoflar buna küllî heyula derler). Bütün âlem bilkuvve bu hebada var idi. Hebada bulunan her şey, gelen bu tecelli nurunu kendi istidadına göre kabul etti. Bu nuru en çok alan da, hebada bulunan Hakikat-i Muhammediyye oldu. Buna akıl da denir. Böylece ilk varlığa çıkan şey akıl, yani Hakikat-i Muhammediyye oldu."¹⁹

O, aynı zamanda Allah'ın arşının nurudur. Arş-ı ilâhî, Nûr-ı Muhammedî'den yaratıldığı için Peygamberimiz Nûr-ı arşillâh diye de vasfolunur (Sadık...:1340: 77) ²⁰

Tasavvufi anlayışa göre Hz. Muhammed insan-ı kâmilin en mükemmel örneğidir. O aynı zamanda bir beşerdir. Hakikat-i Muhammediyye anlayışı içinde bir beşerin alabildiğine yüceltilmesi, İslam tasavvufunda insana verilen değer bir tezahürü olarak da görülebilir. Buradan hareketle, kemâle doğru yol almak isteyen bir kimse için Hakikat-i Muhammediyye, ulaşılması arzu edilen bir ideal sayılır. Bu ideale nasıl ulaşılacaktır? Felsefi-Tasavvufi bir dille şöyle açıklanabilir:

"Nisbetlerdeki kayıtlar ve sınırların hepsini bırakıp renksiz kalmayan insan, küllî akla geri dönemez, dolayısıyla de kâmil bir insan olamaz. İnsanın, kâmil bir kimse olabilmesi için küllî akla ulaşması ve bütün mertebeleri tamamlaması gerekir. Tasavvuf diliyle böyle kimse Hakikat-i Muhammediyye mertebesine ulaşmış olur (Sunar, 1974: 128) ²¹ Bu ikinci yolculukta insanın, özellikle Allah'ını tam bilmiş ve bulmuş olan gerçek bir kâmil insandan ders alması ve ruhi terbiye görmesi lâzımdır. Çünkü küllî akla yükselmek, ancak bu manevî yolculukla tamamlanır. Bu manevî yol-

culuğa bu sebeple Hakikat-i Muhammediyye de derler. İşte gerçek bir bilgi ve ruh tasfiyesi ile ulaşılabilir olan bu mertebeye vuslat-ı has mertebesi de denir (sunar, 1974: 92)²² Şüphesiz bunun da yolu Hz. Muhammed'i, uyulacak en güzel örnek (üsvetün hasene)²³ kabul etmek ve onun ahlakiyle ahlaklanmaktan geçecektir. Çünkü o, güzel ahlâki talim etmek ve tamamlamak için gönderilmiştir.²⁴

İbnü'l-Arabî'nin ifadesi ile kemâl, ubûdiyettir. Hz. Muhammed de "sırf kul" idi. Onun büyüklüğünün bir belirtisidir ki bütün davranışları sırasında daima Rabbini müşahade hâlinde idi. Nitekim Hz. Ayşe nakleder: "Resûlullah bütün zamanlarında Allah'ı anardı."²⁵

Söz konusu açıdan Hz. Muhammed'in özellikleri üzerinde durmak, ilk devirlerde dikkati çekmemektedir. Bu hususa daha çok İbnü'l-Arabî ve Abdü'l-Kerim el-Cîlî'nin önem verdiği görülür. Gerçi Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/896) ve Hüseyin Mansur el-Hallac (309/922) bu makamın açıklanmasında ve ona temas etmekte öncelik arzederler, fakat et-Tüsterî bu konuya kısaca temas edip geçmiştir ve ısrarla üzerinde durmamıştır. Nur ayetinin tefsirinde ileride görüleceği zere, Mukatil b. Süleyman (v. 150/767)) ve Maturîdî (333/944) de konuya bir ölçüde temas edenlerden biridir.

*

İslam tasavvufunun ilk dönemlerinde Hakikat-i Muhammediyye görüşünün bulunmaması tabiidir. Çünkü tasavvuf, zuhuru sırasında tamamen ameli ve ahlaki mahiyettedir. Onun nazârî tarafı H. III. asırdan itibaren teşekkül etmeye başlamıştır. Bize öyle geliyor ki, İslâm dünyasında Aristo felsefesi ve Yeni Eflatunculuk yaygınlaşmaya başladıktan sonra, felsefeyi benimsemeyen çevrelerde bile, akl-ı evvel, akl-ı kül, feyz, ruh-ı küllî vb. gibi mefhumlar, Müslümanlarca fazla yadırganmamıştır. Peygamberimizin yaradılışı ve nuru ile ilgili baştan beri mevcut olan bazı hadisler bu vesile ile aktüel hâle gelmiş ve Nûr-ı Muhammedî görüşü şekillenmiştir. Yani bu telakkiye

vücut veren malzeme ve bunun aslî unsuru İslâm kaynakları arasında mevcuttur.

NÛR-I MUHAMMEDÎ GÖRÜŞÜNÜN DAYANAKLARI

Bu başlık altında Nûr-ı Muhammedî hakkında varid olan İslami delilleri serdedip Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* metninde bunlardan ilham alan beyitlere yer vereceğiz. Peygamberimizin, yaradılıştaki önceliğine ait tesbit edebildiğimiz hadislerden bazıları şöyledir:

a) Âdem ruh ile cesed arasında iken Hz. Muhammed'in Nebi olduğu:

Ebû Hüreyre'nin şöyle dediği rivayet olunur: "Yâ Resûlallah sizin için peygamberlik ne zaman sübut buldu (gerçekleşti) diye sordular. O da dedi ki: **Âdem ruh ile cesed arasında iken.**"²⁶

Gene Ebû Hüreyre'den-. "Nebî (as) 'a. senin için peygamberlik ne zaman sâbit oldu?" denildi. O da **Âdem'in yaradılışı ile ona ruh üflenmesi arasında**, dedi.²⁷

Aynı hadis, Abdullah b. Şefîk'den ve bir şahsın, "Ne zaman nebî kıldınız?" sualine karşı, Peygamberimizin, "**Âdem ruh ile cesed arasında iken**" cevabıyla nakledilir.²⁸

Kaynaklara göre bu suali soran sahabî Meyseretü'l-Fecr'dir. İlk râvî olarak kendisinin yer aldığı hadisler de vardır: "Meyseretü'l-Fecr'den: -Yâ Resûlallah ne zaman peygamber oldunuz? dedim, **Âdem ruh ile cesedi arasında iken**, diye cevap verdi."²⁹

Tirmizî sarıhleri bu hadisi açıklarken, Hz. Âdem'in ruhu ile cesedinin birleşmesinden önce, Hz. Muhammed'in nebi olduğu şeklinde anlayarak başka rivayetlere de yer verirler.³⁰

İrbad b. Sâriye'nin rivayet ettiği bir hadisin konumuzun bu bölümü ile ilgili baş tarafı şöyledir: "Allah'ın kulu olan (veya Allah katında) ben³¹ **Ümmü'l-Kitab'da** nebilerin sonuncusu idim,

hâlbuki Âdem daha hilkati içinde ruhu kendisine verilmemiş halde yere yatırılmış vaziyette idi.”³²

Demek oluyor ki öteki peygamberler ancak nübüvvet ve risâlet zamanlarında peygamber oldukları halde, Hz. Muhammed daha Âdem ruh ile cesed arasında iken, yâni henüz yaratılmadan önce peygamber idi. Kendisine bu mertebenin verilmesinden anlaşılıyor ki o, bütün insanlara yardım elini uzatıcıdır.³³

b) Halk arasında Levlâke levlâk... diye şöhret bulan ifadelerin aslı:

Ömer b. el-Hattab Hz. Muhammed'in şöyle dediğini nakleder: “Âdem, o mahut hatayı işlediği vakit, ya Rabbi, Muhammed hakkı için beni bağışlamanı istiyorum, dedi. Allah: Ey Âdem ben Muhammed'i (cismen) yaratmadığım hâlde sen onu nasıl biliyorsun? dedi. Âdem dedi ki: Ya Rabbi sen beni elinle yaratıp bana ruhundan nefhettiğin vakit başımı kaldırdım ve arşın direkleri üzerinde Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah (Allah'dan başka ilâh yoktur Muhammed O'nun resulüdür) yazılı olduğunu gördüm. Biliyorum ki sen kendi ismine ancak yaratıkların en sevgilisini izâfe edersin, Yüce Allah, doğru söyledin ey Âdem, dedi. Onun hakkı için istiyorsan bağışladım gitti. **Eğer Muhammed olmasa idi seni yaratmazdım**”³⁴

İbn Abbas'dan: “Allah İsâ'ya şöyle vahyetti: Ey İsâ Muhammed'e îman et, ümmetinden kendisine ulaşacaklara da ona îman etmelerini emret. **Şâyet** Muhammed olmasa idi Âdem'i yaratmazdım, **şâyet** Muhammed olmasa idi cennet ve cehennemi yaratmazdım. Arşı su üzerinde yarattığım vakit hareket hâlinde idi, üzerine 'Lâilâhe illallah Muhammedün resûlullah' yazdım da sükûnet buldu.”³⁵

Demek ki “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” ifâdesinin aynı lâfızla olmasa bile, az farkla sâbit ve mânâ itibariyle doğru olduğu görülüyor.³⁶

Bu hadisin mevzu olduğunu söyleyenler çoktur. Değerli Hadis âlimi Prof. Dr. Ali Yardım (1938-2006) mevzu hadis konusunda aynen şöyle der: “Bilindiği gibi, uydurma olan, yalan olan, sahte olan -çoğu zaman- sözün kendisi değil, onun, Hazreti Peygamber'e âit oluşu iddiâsıdır. Nitekim, mevzu hadis hüviyetine büründürülmüş öyle sözler vardır ki, bunlar, bir hikmetin, bir doğrunun, bir hakikatin yol göstericisidirler. Yerine göre bir İslâm velîsinin, bir âlimin, bir fakîhin ve bir dâhinin sözü olabilmektedirler. Onlar, sözü edilen İslâm büyükleri tarafından bir âyetin, bir hadisin ve bir hakikatin açıklanması için söylenmiş ifâdelerdir. Böyle durumlarda, o hikmetli sözün söyleyenini ve yazılı bulunduğu kaynakları tesbît etmek ve sözün muhtevâsını “uydurma, yalan ve safsata **şâibesi**”nden kurtarmak daha faydalı olacaktır.”³⁷

Merhum Ali Bey, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın, Saf suresinin 9. ayetinin tefsirinde bu inceliğe dikkat ettiğini hatırlatır. Ayetin meâli şudur: “Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidâyet ve hak ile gönderen O'dur.” Hamdi Yazır açıklamaları sırasında şunları yazar:

“Buna tasavvuf dilinde mazhariyyet-i Muhammediyye denildiği gibi bu mazhariyyetin hamd hakikatiyle bütünleşmesi mertebesi de, Hakikat-i Muhammediyye diye ifade edilir. Bu mânâ ile hakikat-i Muhammediyye'nin ortaya çıkışı, yaratılışın gayesi demektir, “*Ya Muhammed! Eğer sen olmasaydın âlemi yaratmazdım*” sözündeki mânâ da aynı hakikati ortaya koyan bir başka delildir.”³⁸

“Levlâke” hadîsinin Süleyman Çelebi Mevli-dinde ele alınışı:

Ger Muhammed olmaya idi ayan
Olmayısardı zemîn ü âsmân

Andan oldu her nihân ü aşîkâr
Arşda ferşde yirde gökde ne ki var

Ger Muhammed olmasa idi i yâr
Olmaz idi ay u gün leyi ü nehâr

Ger Muhammed gelmeseydi âleme
Tâc-ı izzet inmez idi Adem'e

Anun için oldu bu varlık kamu
Ay u yıldız yir ü gök uçmak tamu

Hem anunla toldı âlem cümle nûr
Anun için oldu cennât içre hûr

Pes Muhammed'dür bu varlığa sebeb
Cehd idüp anun rızâsın kıl taleb

Bunca varlığa sebeb hem ol imiş
Âlem ol *olduğu için olmuş*

*Hil'atı Hak'dan anun **levlâk** idi*
Güll u gışdan kalbi gayet pâk idi

c) İlk yaratılan şeyin Hz. Muhammed'in nuru olduğu :

Abdürrezzak (211/826) senedi ile birlikte Câbir b. Abdillâh'dan nakleder: "Dedim ki, ya Resûlellah, anam babam sana feda olsun, Allah'ın en evvel yarattığı şeyi bana söyler misin? Buyurdu ki: Ey Câbir, yüce Allah eşyâdan önce kendi nûrundan senin peygamberinin nûrunu yarattı..."³⁹ Hadisin devamında bu nurdan Allah'ın safha safha diğer varlıkları yarattığı ifade edilmektedir.

İlk yaratılan şeyin **kalem** olduğu, suyun arşdan önce var olduğu⁴⁰ şeklindeki ve kuvvetli görünen hadislerle Nûr-ı Nebî'nin en önce yaratılması arasındaki çelişki şu iki yolla hâll edilebilir: Kalem'in yaratılışı bu üçünün, yani Nûr-ı Muhammedî, su ve arş dışındaki şeylerin yaratılmasından öncedir. Veya bunlardan her birinin önceliği kendi cinslerine göredir. Yani meselâ Nûr-ı Muhammedî başka nurlardan önce, takdir kalemi öteki kalemlerden önce gelir.⁴¹

İlk yaratılanın akıl, kalem ve Hz. Muhammed'in nuru olduğuna dair hadisler vardır. Abdülkerim Cîlî'ye göre bu üçü tek bir varlıktır ki o da Hz. Muhammed'in ruhudur. Aksi hâlde bu üç haber arasında tenakuz olurdu: "Aksine üçü tek varlıktır. Nitekim yazı kalemi bazen yera', bazen alet, bazen de kalem diye adlandırılır. Bütün bunlar eksik ve fazlası olmaksızın kalemin vecihleri-

dir. Hz. Peygamber'in varlığı bu nedenle zatîdir. Diğer varlıkların varlığı ise sıfatîdir. İşte bu, Allah Teâlâ tecelli etmeyi murad ettiğinde O'nun zatî yetkinliğinin âlemdeki en yetkin zatî varlıkta Allah'ın zatî yetkinliği ile tecelli etmesidir. Bu yüzden Allah, Muhammed (as)'ı zatının tecellisi için zatının nurundan yaratmıştır. Çünkü bütünüyle âlem Allah'ın zatî tecellisini kuşatmaz. Zîrâ âlemdeki varlıklar sıfatların nurlarından yaratılmıştır. Bundan dolayı Muhammed (as) Hakk'ı kuşatan kalb mesâbesindedir. Efendimiz "Yâ-Sîn, Kur'an'ın kalbidir" buyurarak buna işâret etmiştir ki "Yâ Sîn" onun ismidir. Bununla kalbler, ruhlar ve varlığa âit âlemlerden kalb mesâbesinde olanlarla beden ve Hakk'ı kuşatamayan gök ve yer gibi varlığın geri kalanının arasını ayırmayı kasdetmiştir. Nitekim Allah Taâlâ Peygamberinin diliyle şöyle buyurmuştur: "Beni yerim ve göğüm kuşatamadı, ancak mü'min kulunun kalbi beni kuşattı."⁴²

İzahtan vârestedir ki, Hz. Muhammed'in nûrunun, Allah'ın nûrundan yani zâtından yaratılmış olması, asla maddî bir olay hatıra getirmez. Bunun mânâsı ilâhî irâdenin, onun nûrunun icâdını belirlemesi demektir. Gazzâlî'nin ifâdesiyle buradaki halk (yaratma), icad değil takdir etme mânâsıdır.⁴³

Hz. Peygamber'in başka birçok konuda "ilk" olduğu da bilinmektedir: İbn Abbas anlatır: Ashab bir gün kendi aralarında konuşuyorlar ve İbrâhim peygamberin Halîlullah⁴⁴, Hz. Mûsâ'nın Kelîmulah (Nisa,.../164)⁴⁵, İsâ'nın Kelimetullah ve Rûhullah (Nisa, ../171)⁴⁶ olarak kabul edildiğini, Allah'ın Âdem'i temiz kıldığını (Al-i Imran/33)⁴⁷ söyleyip şaşkınlık, hattâ mahzunluklarını ifâde ediyorlardı. Yanlarına yaklaşan Hz. Muhammed, konuştukları şeyleri ve şaşkınlıklarını duyduğunu, o peygamberler hakkındaki beyanların doğru olduğunu belirtti ve şöyle devam etti: "Ancak ben de Allah'ın sevgilisi (Habîbullah)ım, fakat böbürlenmem; kıyamet gününde Livâül-Hamd'i ben taşıyacağım fakat böbürlenmem, kıyâmet **gününde ilk defa şefaate edecek ve şefaati ilk kabul edilecek**

olan benim, böbürlenmem! Cennet kapısının halkalarını ilk olarak tutacak ve onu Allah'ın, ilk olarak açacağı kimse benim, yanımda mü' minlerin fakirleri olduğu halde beni oraya koyacaktır, bu yüzden de böbürlenmem. Ve ben evvelkilerin ve sonrakilerin en değerlisiyim, fakat böbürlenmem."⁴⁸ Bu hadîste Hz. Muhammed'in birçok hususlarda ilk olduğunu açıkça görmekteyiz.

Bütün bunları Süleyman Çelebi şöyle dile getirir:

Hak Teâlâ ne yaratdı evvelâ
Cümle mahlukdan kim ol evvel ola
Hem sebeb olmuş ola bu varlığa
İşk ile dinleyeni iy Hak yarlığa
Mustafâ rûhını evvel kıldı var
Sevdi anı ol Kerîm ü Kirdgâr
Nice bin yıl terbiyet kıldı ana
Anla işbu sözleri batıl tana
Mustafa'ı kendiye kıldı habîb
Cümle derdlülere ol oldu tabîb
Her ne dürlü kim saadet var-durur
Yahşı huy u görklü âdet var-durur
Hak ana virdi mükemmel eyledi
Yaradılmışdan mufaddal eyledi
Sûretâ gerçi Muhammed son idi
İlle *ma'nâda kamudan ön idi*
Ma'nâda çünkü mukaddemdür
Resul Hem hakikatda odur asl-ı usûl

TEFSİRDE NÛR-İ MUHAMMEDÎ

Kur'an'daki Nur sûresi 35. âyet derin ve sembolik mana yüklü muhteşem bir âyettir: "Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru şuna benzer: Duvarda bir oyuk, içinde bir lâmba, lâmba billur bir fânus içinde. Fânus ise sanki inciden oluşan bir yıldız. Fânusta yanan şey, doğuda da batıda da bulunmayan bereketli bir zeytin ağacının yağıdır. Öyle bir yağ ki, ateş değmeden ışık verir. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nûruna erıştırir.

Allah insanlara böyle misaller verir. Allah her şeyi bilir." (Nur, 24/35)⁴⁹

Bu ayette geçen ikinci "nur" kelimesiyle Peygamber Efendimizin kasdedildiğine dair en eski kaynaklardan Taberi'de, İbn-i Abbas'tan gelen bir ifadeye yer verilir. Biraz daha geniş olarak Mukatil bin Süleyman'ın (v. 150/767) tefsirinde "O'nun nurunun temsili şudur" ayetiyle Hz. Muhammed'in nurunun kasdedildiği; bu nurun, babası Abdullah'ın sulbüne bırakıldığı şeklinde yorumlanır (Mukatil, 2006).⁵⁰

İmam Mâtürîdî de (333/944), âyetteki ikinci "nur" kelimesini Hz. Muhammed'in nûru olarak tefsir eder. Onun, Tüsterî'den sonra Nûr-ı Muhammedî kavram üzerinde duran ikinci önemli müfessir olduğunu söyleyebiliriz. Mâtürîdî'nin yorumları şöyledir:

Hz. Muhammed'in nûrunun misâli şöyleydi: O, babasının sulbünde bir oyukta idi, orada bir lâmba. Bu ışıklı lâmba bir fânus idi. Fânus, onun arı duruluğunun tam vasfıdır.

Ayette geçen "mişkât" (oyuk), babası Abdullah'ın sulbüdür. "Zücâc" (fânus) ve fânusun sâfilîği Resûlullah Muhammed'dir ki o kir ve pastan, mâsiyetten temizlenmiş durumdadır. "Mısbah" (lâmba) ve onun nûru Resûlullah (as)'ın kalbinin arınmışlığı, safâsı ve oradaki îman, hikmet ve nübüvettir.

"Sanki inciden bir yıldız", yani Muhammed (as) ki, onu levh-i mahfuzda nebîler ve resuller ile birlikte andı; işte o Allah katında fazilet bakımından öteki nebî ve resullere göre, diğer yıldızlar yanında parlak ışıklı bir Zühre gibidir. Allah Muhammed (as)'ın nuru ile dilediğine hidayet eder (Ebu Mansur, 2007: 161-163; ..., 2019: 188-198)⁵¹

Mâtürîdî şu hatırlatmayı da yapar: Hz. Muhammed'in nuru üzerine getirilen misaller güzellikte, parlaklıkta, ışık saçmada, değerli oluştan nurlar gibi oluşu sebebiyle, Allah Taala tarafından nura benzetilmiş ve onun varlığı sebebiyle

herkesin bu nurun güzelliğini ve değerini bilmesi istenmiştir (Ebu Mansur..., 2019: 195)⁵² Bu izah-tan şunu çıkarabiliriz: “Nûr-ı Muhammedi” teo-ririk planda kalacak bir şey değildir. Her mü’minin kendi çapında bunun anlamını o nuru tanımaya, kavramaya, onu severek bu sevginin gereklerini yerine getirmeye gayret etmesi gerekir.

*

Bazı Kur’an âyetlerinin tefsiri sırasında mü-fessirler Nûr-ı Muhammedi meselesine temas et-mektedirler. Kur’ân-ı Kerim’de “**nur**” kelimesi ile bizzat Hz. Muhammed’e işâret edildiği de vâki-dir. “**Şüphesiz ki size** Allah’dan bir nur ve çok açık bir kitap da geldi.” (Mâide, 5/15) âyetindeki nur’dan maksad Hz. Muhammed’dir ki, Allah onunla hakkı aydınlatmış, İslâm’ı izhar etmiştir. Taberî ve müteâkip tefsirler bu görüştedir.

Sehl et-Tüsterî (233/891). “Rabbin melek-le-re, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti” (Bakara, 2/30) âyetinin tefsirinde şöyle der “Allah Âdem’i yaratmadan önce meleklerle şöyle dedi: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. Ve Hz. Adem’i izzet çamurundan, Hz. Muhammed’in nûrundan yarattı.”⁵³

et-Tüsterî, “Hani Allah Âdem oğullarının sırtlarından soylarını alıp onları kendilerine karşı şahit tutmuştu da: Ben Rabbiniz değil mi-yim? (buyurmuştu). Onlar da, evet, şahidiz diye cevap vermişlerdi.” (Al-i Imran, 3/81) âyetini açıklarken şunları söyler: Zürriyyet (soy) üçtür... Birincisi Hz. Muhammed’dir. Çünkü Allah Hz. Muhammed’i yaratmak istediği vakit kendi nû-rundan bir nur izhar etti, (o nur) azamet hicâbı-na erişince, Allah’a bir defa secde etti ve Allah onun secdesinden büyük bir sütun yarattı. Bu içi dışı nurdan bir cam gibi idi, kendisinde Hz. Mu-hammed’in özü vardı.⁵⁴

Tefsirlerde bu âyet dolayısıyla Hz. Ali’nin şu beyânına yer verilir: “Allah Âdem’den sonra gelen her peygamberden, eğer Hz. Muhammed gelince

hayatta bulunurlarsa ona îman ve dînine yardım etmeleri husûsunda söz almıştır.”⁵⁵

Sülemî (v. 412/1021), Kalem suresinin başın-daki (Nûn) harfinin Ca’fer-i Sâdık (v. 148/767) tarafından Hz. Peygamber’in nuru olarak tefsir edildiğini yazar. Ona göre “Nun ezeliyet nûnu-dur ki, ondan bütün nurları icad etmiştir. Bu nur Muhammed (as)’ın nûrudur.”⁵⁶ Bir başka ifadeyle; Nun, Hakk’ın bütün mahlûkatı atfettiği ezeli nur-dur. Böylece ona şöyle buyurmuştur: “Sen yüce bir ahlâk üzeresin” yani “ezelde sana atfedilen nurdan yaratıldın.”⁵⁷

Bu ilk kaynaklarda sözü edilen “nur” ile Pey-gamber Efendimizin kastedildiği dile getirilirse de konumuz olan “Nûr-ı Muhammedi” anlayışını bu yorumlarda bulamayız.

Hz. Muhammed yaradılıştta peygamberlerin ilki, gönderilişte sonuncusudur. Dolayısıyla Hz. Adem’den beri olan bütün peygamberler onun hakikatinden haberdardır. Âyette buna işâret edil-diği ve onlardan, eğer o peygambere yetişirse, mu-hakkak ona îman edeceklerine dair söz almıştır. Hepsî kendilerini tasdik eden Muhammed Resû-lüllah’a îman ve ona yardım için Hak Taâlâ’ya söz vermişlerdir.

Az önceki mîsâk, peygamberlerin birbirini tas-diki içindir, görüşünde olan bulunduğu gibi, mîsâ-kı Hz. Muhammed’e mahsus olarak gösterenler çoğunluktadır.

Demek oluyor ki Allah, hiçbir peygamber gön-dermemiştir ki ona Hz. Muhammed’i ve eşsiz vasıflarını zikretmiş olmasın ve kendisine eriştiği takdirde îman edeceksin diye ahd ü mîsak almış bulunmasın.⁵⁸ Onlardan bu konuda söz alması demek, en azından Hz. Muhammed’in hepsinden evvel takdir edilmiş olmasını düşündürür. Böylece Hz. Muhammed’in nübüvvet nûru bütün öteki peygamberlerin nûrunu ihâta etmişti denilmekte-dir (Kastallani, 1312: 5)⁵⁹

İsmail Hakkı Bursevî (1138/1725) “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiya, 21/107)⁶⁰ âyetinin tefsiri sırasında, Ruzbihan el-Baklî (v. 606/1209)’nin *Arâisü’l-Beyan fî Hakâikü’l-Kur’an* adlı eserinden şu izahları nakleder: Hz. Muhammed’in nûru Allah’ın ilk yarattığı şeydir. Sonra arşdan yeryüzüne kadar bütün mahlûkatı onun nûrunun bir kısmından yarattı. Onu varlık ve şühud âlemine göndermesi bütün mevcûdat için bir rahmettir. Her şey ondan sâdır olmuştur, onun oluşu mahlûkâtın oluşudur ve varlık sebebidir, bütün mahlûkat üzerine Allah’ın rahmet sebebidir. Yaratıkların hepsi sûretâ mahlûk olarak, ruhları olmaksızın kudret fezâsına atılmış, Hz. Muhammed’in gelmesini bekliyordu, O, âlemi teşrif edince âlem onun varlığı ile hayat kazandı, çünkü o bütün mahlûkâtın ruhudur.⁶¹

Anlatılanları bir başka ifâdeyle şöyle toparlamak mümkündür: Allah’ın mutlak varlığının ilk taayyün ettiği mertebeye Hakikat-i Muhammediye adı verilir. Bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Vücûd-i Mutlak’ın kendisindeki isim ve sıfatları topluca bildiği bu mertebede, isim ve sıfatlar zâtının aynı olduğundan bu ilim kendi zâtına olan ilimden ibârettir. Hakikat-i Muhammediye mertebesinin üzerinde lâ taayyün (ahadiyyet) mertebesinden başka bir şey yoktur. Lâ taayyün ile Hakikat-i Muhammediye, aynı hakikatın ön ve arka yüzü olmaktadır

NÛR-ı MUHAMMEDİ’NİN GÖRÜNÜR ŞEKİLDE TEZÂHÜRÜ

Hz. Âdem’den beri sürüp gelen ve son olarak Hz. Muhammed’in babasında beliren “nübüvvet nûru”nun görünür şekilde tezâhürü ve intikâli konusunda târihî kaynaklarda şu bilgilere rastlıyoruz: Peygamber Efendimizin babası Abdullah evlenmeden önce yüzünde taşımakta olduğu bir aydınlık dolayısıyla, Mekke’li genç kızların fazlaca ilgisini çekmektedir. Hattâ bunlardan biri, kendisine sâhip olmasını ister⁶², fakat Abdullah kabul etmez. Âmine ile evlenip âile münâsebetin-

de bulunduktan sonra, genç kadından aynı ilgiyi göremeyen Abdullah bunun sebebini sorunca; “Vallahi, kötü bir niyetim yoktu, senin yüzünde gördüğüm nûrun benim olmasını istemiştım, nasip değilmiş, artık şimdi sende onu göremiyorum” diye cevap verir. Atın alnındaki beyazlık şeklinde de târif edilen, Abdullah’ın iki gözü arasındaki o parlaklık Hz. Muhammed’in annesi Âmine’ye intikal etmiştir.⁶³

Süleyman Çelebi’ye kulak verelim:

Hak Teâlâ çün yaratdı Âdem’i
Kıldı Âdem’le müzeyyen âlemi
Âdem’e kıldı ferîşteher sücûd
Hem ana çok kıldı ol lûtf-ıssı cûd
Mustafâ nûrını alnına kodı
Bil Habîb’üm nârıdır bu nur didi
Kıldı ol nâr anun alnında karâr
Kaldı anun ile nice rüzgâr

Sonra Havva alnına nakl itdi bil
Turdı anda dahi nice ay u yıl

Şît toğdı ana nakl itdi buğur
Anun alnında tecellî kıldı nûr

İşbu resm ile müselsel muttasıl
Tâ olunca Mustafâ’ya müntekıl

Şöyle vardı irdi ol nûr aslına
İrişince tâ Muhammed alnına

Geldi çün ol Rahmeten li’l-âlemîn
Vardı nûr anda karâr itdi hemîn

Bu nûru Âmine, Hz. Muhammed’e hâmile kaldığı zaman farketdiği gibi, asıl doğum sırasındaki belirtilerine dâir haberler dikkat çekicidir. Hz. Muhammed anlatır: “Annem beni doğurduğu vakit vücûdundan âdeta Şam saraylarını aydınlatan bir nûrun çıktığını görmüştür.”⁶⁴

Rivâyetleri birleştirerek verirsek şöyle bir manzara gözüktür: Hz. Muhammed’in doğumu sıra-

sında Âmine'nin yanında bulunan Fatma bint Abdullah, ayrıca ondan naklen oğlu Osman b Ebi'l-As anlatır: "O doğduğu vakit bütün ev nurla doldu, yıldızların yaklaştığını gördüm, neredeyse üzerime düşecekler sandım. Doğum sırasında **Âmine'den bütün evi aydınlatan bir nur çıktı, o kadar ki o nurdan başka bir şey göremez oldum.**"⁶⁵

Hız. Âmine de doğumun son derece kolay olduğunu; bebeğin, vücûdundan ayrılması ile onunla birlikte, doğudan batıya her tarafı aydınlatan bir nur çıktığını, bu nûrun Şam saraylarını aydınlattığını ifâde eder.⁶⁶

Süleyman Çelebi'den:

*Ol gice kim toğdı ol hayrî'l-beşer
Anası anda neler gördi neler*

*Didi gördüm ol habîbin anesi
Bir aceb nur kim güneş pervânesi*

*Berk urup çıktık evimden nâgehan
Göklere irdi vü nur oldu cihan*

*

Süleyman Çelebi Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa'da o günün en muhteşem mabedi olan Ulu Cami'de imam-hatiplik yapmıştır. O mevkiye layık görüldüğüne göre devrinin ileri gelen din bilginlerinden sayılır. Mevlid metnini yazdığı tarihi şöyle dile getirir:

*İşbu kân-ı şehd ki şîrindir dadı
Bil Vesîletü'n-Necat oldu adı*

*Hem sekiz yüz on iki târihi
Bursa'da oldu tamam ey ah*⁶⁷

Bu demektir ki 812 / 1409'da yani 15. asrın başlarında Anadolu coğrafyasında Nûr-ı Muhammedi inanışın dinî çevrelerde ve ulema arasında önemli bir yeri vardır. Aynı durumun özellikle tasavvuf muhitlerinde Osmanlı'nın son dönemlerinde devam ettiğini görüyoruz. Süleyman Çelebi'ye âit Mevlid manzûmesinin tamâmını, bu arada yukarıda söz konusu ettiğimiz beyitleri, Hüseyin

Vassâf (1871-1929) geniş şekilde şerh etmiştir. *Gülzâr-ı Aşk* adlı hacimli kitapta, Nûr-ı Muhammedi'nin yaratılıp arşın altında muhâfaza edildiğini, Hz. Âdem doğunca onun alnına konduğunu, ondan diğer peygamberlere intikal ettiğini renkli bir üslûpla anlatır. Bir küçük alıntı sunalım:

"Hz. Âdem halk buyurulduktan bu nûr-ı celîl, müşârunileyhin alnına vaz' olundu. Bu nûrdan ırmak sadâsı gibi sadâ zâhir olurdu. Hz. Âdem "Yâ Rab! Alnımdan bir ses işitiyorum nedir?" diyerek cür'et-nümâ-yı su'âl olunca Hak celle ve 'alâ hazretleri "O sadâ Habîb-i zî-şânım seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn Hz. Muhammed'in nûrunun âvâze-i tesbîhidir. Bu nûra ziyâde ta'zîm ile senden evlâdına intikâl ettikte ona tenbîh et. Evlâd evlâdına, evlâd evlâd-ı evlâdına sıra ile intikâl edecek. Habîbim Muhammed 'âlem-i dünyâyı teşrif edinceye kadar bu sûretle müntakîl olacak. Sonra onda karâr kılacak. (...)" Hz. Havvâ (a.s.) bir defa daha hâmile kalınca, Hz. Âdem (a.s.)'in alnında berk-efşân olan nûr-ı celîl-i Muhammedî derhâl Cenâb-ı Havvâ'nın nâsiye-i ikbâlinde tecellî-nümây-ı zuhur oldu."⁶⁸

*

Yukarıda Mevlid metninden verdiğimiz örnekler Vesîletü'n-Necat'ın eski ve asıl metninden alınmadır. Şimdi de yeni ve günümüzde yaygın olan metinden topluca vermek istiyorum:⁶⁹

*Hak Taâlâ ne yarattı evvelâ
Cümle mahlûkdan kim evvel ola*

*Mustafâ nûrunu evvel kıldı var
Sevdi anı ol Kerîm ü girdigâr*

*Andan oldu her nihân ü aşikâr
Arş ü ferş ü yirde gökde ne ki var*

*Ger Muhammed olmaya idi ayan
Olmayısardı zemin ü âsman*

Hem vesîle olduğıçün ol Resul

Âdem'in Hak tevbesini kıldı kabul

Ger Muhammed gelmeseydi âleme

Tâc-ı izzet ırmez idi Adem'e

Burada özellikle Nûr-ı Muhammedî'nin intikalinin şu beyitlerde berrak bir üslûb içinde görürüz:

*Hak Taâlâ **çün** yarattı Âdem'i
Kıldı Âdem'le müzeyyen âlemi
Mustafâ nûrunu alnında kodı
Bil Habîbim nûrudur bu nur dedi
Sonra Havvâ alnına nakletti bil
Turdı anda dahi nice ay u yıl
İrdi İbrâhîm ü İsmâîl'e hem
Söz uzanır ger kalanın der isem
İşbu resm ile müselsel muttasıl
Tâ olunca Mustafâ'ya müntakîl
Geldi **çün** Rahmeten lil-âlemîn
Vardı nur anda karar etdi hemîn*

Hz. Muhammed'in doğumu sırasındaki nûru alenen görünüşünü şöyle açıklar:

Ol gice kim toğdı ol Hayrî'l-beşer

*Anası anda neler gördü neler
Didi **gördüm ol Habîb'in** anesi
Bir aceb nur kim güneş pervânesi
Berk urup **çıkdı** evimden nâgehan
Göklere dek nûr ile toldu cihan
Doğdu ol sâatde ol sultân-ı dîn
Nûra gark oldu semâvât ü zemin*

Sonuç olarak Nûr- Muhammedî Peygamber Efendimizin nurunun (ruhunun) ilk yaratılan şey olduğu, başka varlıkların onun yüzü suyu hürmetine var olduğu şeklindeki inanıştır. Hz. Muhammed sevgisinin esas olan bu inanın, Anadolu coğrafyasında ve Osmanlı döneminde, dini-tasavvufi çevrelerde yaygın şekilde kabul gördüğünü, bu durum Osmanlı'nın son devirlerine kadar devam edip günümüze kadar geldiğini görüyoruz. Bu inanın en veciz ve sade bir biçimde dile getirenlerden başlıcası da Mevlid metninin yazarı Süleyman Çelebi'dir

Notlar

- 1 Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi, II, 726, “Nur” mad.; Râğıb el-İsfahânî, el - Müfredat, “Nur” mad.
- 2 İbn Manzur, Lisânü'l - Arab, V, 240, "Nur" mad.
- 3 Muhammed b. Muhammed el - Gazzâlî, Mişkâtü'l-Envar, çev. Süleyman Ateş (Nurlar Feneri), İstanbul, 1966 s. 13.
- 4 Kamus terc. a.g. yer, Lisânü'l-Arab, a.g. yer.
- 5 M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, c. II, s. 706,
- 6 Alâddin Ali Dede, Muhâdaratü'l-Evâil ve Mûsâmeretül-Evâhir, Beyrut, 1389, s. 20
- 7 Hüseyin b. Mansur el - Hallac, Kitâbü't-Tavâsîn, çev. Yaşar Nuri Öztürk (Hallac-ı Mansur ve Eseri K. Tavâsîn), İstanbul, 1976, s. 69-73
- 8 Muhyiddin ibnül - Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Mısır, 1293, c. I, s. 186
- 9 Kâmil Mustafa eş -Şeybî, es-Sılatü beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu', (İbnü'l-Arabî, Ankâ-i Mağrib, 36'dan naklen), Mısır, 1369, s. 452
- 10 İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, çev. Nuri Gencosman, İstanbul 1952, s.399; Ahmet Avni Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul, 1992, c. IV, s. 319
- 11 Abdullah Bosnevî, Fusus Tercüme ve Şerhi, İstanbul, 1290, C. II, s. 429.
- 12 Bk. Suad el-Hakîm, el-Mu'cemü's-Sûfî, Beyrut, 1981. Eser Ekrem Demirli tarafından Türkçe'ye çevrildi, İbnü'l-Arabî Sözlüğü, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2005.
- 13 Abdü'l-Kerim el-Cilî, el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rifeti'l-Evâil ve'l- Evâhir, Mısır, 1326, c. II, s. 36; aynı eser, A. Akçiçek terc. İstanbul, 1874, c. II, s. 572,
- 14 Buhari, ta'bir, 22
- 15 Muhammed Bedirhan, Cîlî age eser tercümesi, s. 49, 90 numaralı not; Suad el-Hakîm, el-Mu'cemü's-Sûfî, s. 274-75, Ekrem Demirli terc. s. 139-140.
- 16 Şihâbüddin, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, Mevâhib-i Ledünniye Tercümesi, çev. Abdü'l-Bakî, İstanbul, 1312. C. I, s. 2
- 17 İsmail Hakkı Bursevî, Ecvibe-i Hakkıyye, varak: 45/a, Süleymâniye, Es'ad Efendi, 1521/2. Bursevi, aynı yerde, "bu konuyu tafsîlâtı olarak işlediği, henüz göremediğimiz, Mecûl-Beşîr adlı bir eseri olduğundan bahseder. Eserin tercümesi için bk, “İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ecvibe-i Hakkıyye'si”, hazırlayan: Mehmet Demirci, Tasavvuf Dergisi, sayı: 10, s.16, Ankara, 2003; Bu metnin kitaplaşmış şekli, İsmail Hakkı Bursevi, Namazın Hakikati, haz. Mehmet Demirci, H. yayını, İstanbul, 2017, s. 21
- 18 Buhârî, Bed'ül-Halk, 1
- 19 Süleyman Ateş, İşârî Tefsir Okulu, Ankara, 1974, s., 260.
- 20 Sadık Vîcdani, Tomar-ı Turuk-ı Aliyyelden Kadiriyye Silsilesi, İstanbul, 1340, s. 77,
- 21 Cavit Sunar, Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Ankara 1974., s. 128.
- 22 a.g.e., s. 92
- 23 Ahzab 33/21
- 24 Mâlik b. Enes, el-Muvatta', II, 904, Kahire, 1951
- 25 Fütûhat, I, 191; Hadîs için bkz. Müslim, Mûsâfirin, 139; Tirmizî, Cum'a, 59.
- 26 Tirmizî, Menâkıb, 1
- 27 Hakim Neysâbü'rî, el-Müstedrek, II, 609, 1335

- 28 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 66 ve V, 379.
- 29 Ahmed b. Hanbel, V, 59; Hâkim, el-Müstedrek, II, 608-609. Üsdü'l-Gâbe'de dillerde yaygın şekliyle «Adem ruh ile cesed arasında iken ben nebî idim» tarzında yer almaktadır. Bkz. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe ,IV, 426. Zürkanî başka kaynak ve farklı rivâyetleri verdikten sonra, hadîsin senedinin sahih olduğunu belirtir. Bkz. Şerhu Mevâhibi'l-Ledünniye, I, 39-40.
- 30 Bkz. Ebu Ekr İbnü'l-Arabî, Arîdatü'l-Ahvezî bi-Şerh-i Sahîhi't-Tirmizî, XIII, 99 Mısır, 1934; Abdurrahman b. Abdürrahîm el-Mübârekfurî, Tuhfetü'l-Ahvezî bi-Şerh-i Sahîhi't-Tirmizî, , Medîne, 1387, c. X, s. 76.
- 31 Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, el-Fethu'r-Rabbani (Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin şerhi), Mısır, 1376, c. XX, s.181
- 32 Ahmed b. Hanbel, IV, 127, 128; İbnü'l-Esir, en-Nihâye fi Ğarîbİ'l-Hadîs, c. I, s. 248; el-Fethu'r-Rabbani, c. XX, s. 181. «Âdem su ile çamur arasında iken ben nebî idim» ifâdesi bu hadîslerin manâsının tekrârından başka bir şey değildir.
- 33 en -Nebahânî, a.g.e., 287-298
- 34 el.Hakim, el-Müstedrek, II, 615; Taberânî, el-Mu'cemü's-Sağîr, Medîne, 1382/1968, c. II,s. 82-83; Kastallânî, a.g.e., I, 7; en-Nebahânî, el-Ahâdisü'l-Erbain, 4, Beyrut, 1315
- 35 el-Hakim, el-Müstedrek, II, 615. Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) el-Müstedrek adlı eseri, Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarını taşıyan hadisleri bir araya getiren hadis kitabıdır.
- 36 Aclûnî bu kanaati paylaşır, bkz. Keşfü'l-Hafâ, II, 164
- 37 Ali Yardım, Hadis I-II, Damla yayını; İstanbul, 1997, s.52-53
- 38 Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Saf (61) suresi 9. âyetin tefsiri
- 39 Kastallânî, a.g.e., I, 7; en-Nebahânî, a.g.e., 3; Aynî Ali Dede, a.g.e., 21; Aclunî, Keşfü-l-Hafâ,c. I, s. 265-66. Aclunî hadîsin sıhhati hakkında müsbet-menfî bir beyan ve nakilde bulunmamaktadır.
- 40 Tirmizî, Tefsir, 67 ve 12; Buhari, Bed'ül-Halk, 1.
- 41 Kastallânî, M. Ledünniye, çev. Abdül-Bakî, c. I, s. 8; a.g.e., Zürkânî Şerhi, I c, s. 56.
- 42 Abdülkerim Cîlî, Hakikat-i Muhammediye, çev. Muhammed Bedirhan, s. 233.
- 43 Gazzaî, el-Madnûnü's-Sağîr, eİ-İnsanü'l-Kâmil hamîşinde, Mısır, 1316, s. 98,
- 44 Nisa, 4/i25
- 45 Nisa, 4/164
- 46 Nisa, 4/171
- 47 Al-i İmran3/33
- 48 Tirmizi, Menâkıb, 1
- 49 Nur, 24/35
- 50 Mukatil Bin Süleyman (v. 150 H.) Tefsir-İ Kebir Tahkik: Dr. Abdullah Mahmud Şehhate, Tercüme: M. Beşir Eryarsoy, III. Cilt, İşaret yayınları, İstanbul, 2006
- 51 Ebu Mansur Muhammed el-Matürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an, tahkik: B. Topaloğlu-H.İ.Kacar, Mizan yayınevi, İstanbul 2007, c. X, s. 161-163. Çevirisi için bkz. Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi, çev. Mehmet Erdoğan, Ensar neşriyat, İstanbul, 2019, c. 10, s. 188-198.
- 52 Age. Çeviri ve cilt, s. 195
- 53 Tefsîru Tüsterî, 15'den. naklen Kâmil Mustafa eş-Şeybî, es-Sıİa, 1369, s. 51
- 54 eş-Şeybî es-Sıİa., (Tüsterî tefsirinden naklen)

- 55 Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyan, Mısır, 1954, c. III, s. 332;; Aynı sayfada aynı mealde Katâde ve Süddî'den de rivâyetler vardır. Ayrıca bkz. İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'an, I, 338; Kurtubî, Tefsir, Kahire, 1958, c. IV, s. 125; Âlûsî. Rûhu'l-Meânî, , Beyrut, tsz.; c. IV, s.209; Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri, Ankara, 1982, c. I, s. 395,
- 56 Süleyman Ateş, Sülemi ve Tasavvufi Tefsiri, Sönmez yayını, İstanbul, 1969, s. 118
- 57 Claude Addas, Ehl-i Beyt-i Muhammedî (çev. Birol Biçer), Sufi Kitap, İstanbul, 2021, s. 44
- 58 Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim, İstanbul, 1962, c. I, s. 97,
- 59 Kastallânî, M. Ledünniyye terc., c. I, s. 5.
- 60 Enbiya, 21/107
- 61 Burrsevî, Ruhul-Beyan, II, 688.
- 62 İbn Sa'd'da bu kadın Fatma bint Mür adlı genç, güzel ve iffetli birisi olarak zikredilir. Ayrıca Ümm Kıtâl, Kuteyle bint Nevfel ve Rakîka bint Nevfel isimleri de görülür. Bkz. İbnü'l-Cevzi, Sıfatü's-Savfe I, 47-50.
- 63 Bkz. İbn İshak, Sîre, tahk. M. Hamîdullah, Konya, 1981, s. 250; İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Mısır, 1966; c. I, 165-166; İbn Sa'd, et-Tabakat, Beyrut, 1960, c. I, s. 95-97; Taberî, Tarih, , Leiden, 1882, c. III, s. 1078-1080; İbn Kesir, el-Bîdâye ve'n-Nihâye, Mısır, 1359, c. II, 272; Mâverdi, A'lâmü'n-Nübüvve, Bağdad, 1319, s. 132, DİA, "Âmine" maddesi.
- 64 Ahmed b. Hanbel, IV, 128.
- 65 İbn Sa'd, I, 150; Taberî, II, 969; Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, VIII, 220; Abdullah Sirâ-cü'd-din, Muhammed Resûlullah, 330
- 66 İbn Sa'd, I, 102.
- 67 Süleyman Çelebi, Mevlid (haz: Faruk Kadri Timurtaş), 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 84
- 68 Bk. Hüseyin Vassaf, Mevlid Şerhi Gülzâr-ı Aşk, hazırlayanlar: Mustafa Tatcı ve arkadaşları, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 210, 217
- 69 Süleyman Çelebi, Mevlid.

Kaynakça

- Abdullah Bosnevî (1290), *Fusus Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, C. II, s. 429
- Abdurrahman b. Abdürrahîm el-Mübârekfurî (1387), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-Şerh-i Sahîhu't-Tirmizî*, Medîne, 1387.
- Abdü'l-Kerim el-Cilî (1326), *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rîfeti'l-Evâil ve'l- Evâhîr*, Mısır, 1326; aynı eser, A. Akçiçek terc. İstanbul, 1974
- Abdülkerim Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, çev. Muhammed Bedirhan, Nefes yayını, İstanbul, 2010
- Aclûnî neşr. Ahmed el-Kalâş, Kahire, tsz.
- Addas Claude (2021), *Ehl-i Beyt-i Muhammedî* (çev. Birol Biçer), İstanbul: Sufi kitap.
- Ahmed Abdurrahman el-Bennâ (1376), *el-Fethu'r-Rabbani* (Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin şerhi), Mısır.
- Ahmed b. Hanbel (1992), *Müsned*, IV İstanbul: Çağrı Yayını.
- Alâddin Ali Dede (1389), *Muhâdaratü'l-Evâil ve Müsâmeretül-Evâhîr*, Beyrut.
- Âlûsî. *Râhu'l-Meânî* (tsz) , Beyrut.
- Ateş Süleyman (1974), *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ateş Süleyman (1982) , *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ateş Süleyman (1969), *Sülemi ve Tasavvufi Tefsiri*, İstanbul: Sönmez yayını.
- Buhari (1992), *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı yayını.
- Bursevî (1306), *Ruhu'l-Beyan*, İstanbul.
- Bursevî, *Ecvibe-i Hakkiyye*, varak: 45/a, Süleymâniye, Es'ad Efendi, 1521/2. Aynı eser, çev. Mehmet Demirci, *Namazın Hakikati*, H. yayını, İstanbul, 2017
- Ebu Ekr İbnü'l-Arabî (1934), *Arîdatü'l-Ahvezî bi-Şerh-i Sahîhi't-Tirmizî*, XIII, 99 Mısır.
- Gazzaî, *el-Madnûnü's-Sağır* (1316), eİ-İnsânü'l-Kâmil hamışinde, Mısır.
- Gazzâlî (1966), *Mişkâtü'l-Envar (Nurlar Feneri)*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: bedir Yayınevi.
- Çantay Hasan Basri (1962), *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, C. I, İstanbul.
- Demirci, Mehmet (1997), “Hakikat-i Muhammediyye “ mad. T. D. Vakfı (DİA), c. XV, 179-180.
- Hüseyin b. Mansur el – Hallac (1976), *Kitâbü't-Tavâsîn*, çev. Yaşar Nuri Öztürk (*Hallac-ı Mansur ve Eseri K. Tavâsîn*), İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Hakim Neysâbü'rî (1335), *el-Müstedrek*, Haydarabat.
- Hüseyin Vassaf (2006), *Mevlid Şerhi Gülzâr-ı Aşk*, hazırlayanlar: Mustafa Tatcı ve arkadaşları, İstanbul: Dergâh yayınları.
- İbn İshak (1981), *Sîre*, tahk. M. Hamîdullah, Konya.
- İbn Hişam (1966), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mısır.
- İbn Sa'd (1960), *et-Tabakat*, Beyrut.
- İbn Kesir (1359), *el-Bîdâye ve'n-Nihâye*, Mısır.
- İbnü'l-Arabî (1952), *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Nuri Gencosman, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı

Kâmil Mustafa eş –Şeybî (1369), *es-Sılatü beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, (İbnü'l-Arabî, *Ankâ-i Mağrib*, 36'dan naklen), Mısır.

Kastallânî (1312), *Mevâhib-i Ledünniyye*, C.I, çev. Abdü'l-Bakî, İstanbul.

Konuk, Ahmet Avni (1992), *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. IV (Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul.

Kurtubî, *Tefsir*, Kahire, 1958.

Mâverdî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, Bağdad 1319.

Mâlik b. Enes (1951), *el-Muvatta'*, Kahire.

Muhyiddin İbnü'l – Arabî (1293), *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Mısır.

Müslim, *Sahihu Müslim*, İstanbul: Çağrı yayını.

Matüridi (2007), *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, tahkik: B. Topaloğlu-H.İ.Kacar, İstanbul: Mizan Yayınevi, Çevirisi, *Te'vîlâtü'l-Kur'an Tercümesi*, çev. Mehmet Erdoğan, Ensar neşriyat, İstanbul

Mukatil Bin Süleyman (v. 150 H.) *Tefsir-İ Kebir* Tahkik: Dr. Abdullah Mahmud Şehhate, Tercüme: M. Beşir Eryarsoy, III. Cilt, İşaret yayınları, İstanbul, 2006

Nebehânî (1315), *el-Ahâdisü'l-Erbain*, Beyrut.

Pakalın Mehmet Zeki (1971), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Râgıb el-İsfahânî, *el - Müfredat*

Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-Sûfî*, Beyrut, 1981. Çevirisi, Ekrem Demirli *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2005.

Sadık Vicdani (1340), *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyelden Kadiriyye Silsilesi*, İstanbul.

Sunar, Cavit (1974), *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Süleyman Çelebi (1970), *Mevlid*, haz: Faruk Kadri Timurtaş, 1000 Temel Eser, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Şihâbüddin, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (1312), *Mevâhib-i Ledünniyyet*, C.1, çev. Abdü'l-Bakî, İstanbul.

Taberî (1882), *Tarih*, , Leiden.

Taberî (1954), *Câmiu'l-Beyan*, Mısır.

Taberanî (1382/1968), *el-Mu'cemü's-Sağır*, Medine.

Tirmizî (1992), *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı yayını.

Yardım Ali (1997) , *Hadis I-II*, İstanbul: Damla yayını.

Yazır Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*